महाविद्यालय स्थापना : जून 2000

MAH/NAN/10936/2015
ISSN : 2454-7905
SJIF 2021 - Impact Factor: 6.91

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 6. Vol.II. Issue-XXVI, 8 March 2021

किसान प्रसारक मंडळ, उदगीर द्वारा संचलित

महात्मा फुले महाविद्यालय

अहमदपूर (पिन--413515) जिल्हा--लातूर महाराष्ट्र (भारत)

(एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय चर्चासत्र)

महिला सबलीकरण-वास्तव आणि अपेक्षा

* मुख्य-संपादक *
प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

* संपादक *
डॉ. डी.डी.चौधरी

* सह-संपादक *
डॉ. एन.यु. मुळे

* समन्वयक *
डॉ. एस.जी. ससाणे

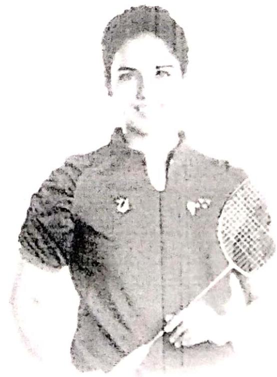

Address for Correspondence

Mrs. [illegible] Laxman [illegible]

Editor in Chief : Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Reffered)

Principal, Sanskriti Public School, [illegible] (MH, India) Email : [illegible]@gmail.com

Dr. [illegible]

House No. 624 - [illegible] (India - Maharashtra)

Email - [illegible]@gmail.com Mob. No. [illegible]

Director : [illegible]

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

64.	महिला सक्षमीकरणाचे आजच्या अर्थकारणावरील परिणाम	डॉ.(सौ)क्लेमेंटाईन ज्युलीयस रिबेलो	225
65.	स्त्री सक्षमीकरणाची हमी देणारी छाया बेले यांची कविता	डॉ. मारोती कसाब	230
66.	महिला सबलीकरण : एक चिकित्सक अध्ययन	गणेश कुमार सोपानराव पेठकर	233
67.	"महिला सक्षमीकरण: सामाजिक, साहित्यिक चळवळीच्या संदर्भातून"	प्रा.संदिप चपटे	235
68.	महिला सक्षमीकरण व बदलते समाजकारण	भरत शिवाजीराव गायकवाड	241
69.	महिला सक्षमीकरणात शासकीय योजनांचे योगदान	प्रा.डॉ.भास्कर वि. नरवाडे	245
70.	स्त्री सबलीकरणात विविध योजनांचे योगदान एक ऐतिहासीक आढावा	प्रा.सौ.स्वामी सगिता सदानंद	248
71.	भारतीय संदर्भात महिलासक्षमीकरणासाठी शिक्षणाची गरज आणि महत्त्व	प्रा.शिवचरण नामदेव धांडे	253
72.	महिला सक्षमीकरणात: स्वंय सहाय्यता महिला बचत गटाची भूमिका	डॉ. गंगाधर रामराव भुक्तर	256
73.	महिला सक्षमीकरणात विविध योजनांचे योगदान	रागिनी सुभाषराव माने	260
74.	सर्वसमावेशक भारतीय महिला सबलिकरण : एक दृष्टीक्षेप	प्रा. डॉ. रवींद्र बापुराव शेंडे	263
75.	महिला सक्षमीकरण और भारतीय कानून	नय्यर हमीदमियाँ देशमुख	269
76.	महिला सक्षमीकरण : सामाजिक चळवळीच्या संदर्भातून	गणेश सुकदेव रोडे	272
77.	महिला सक्षमीकरण : विविध पैलू व समस्या	डॉ.भरत भिमराव जाधव	278
78.	मध्ययुगीन काळातील एक सक्षम महिला-राजमाता जिजाऊ	प्रा.तानाजी जाधव	283
79.	भारतीय समाजातील महिलांचे स्थान	प्रा. डॉ. सचिन गर्जे	288
80.	समाजसुधारकांच्या साहित्यातून येणारे स्त्री प्रश्न व महिला सक्षमीकरण	प्रा.डॉ.रामकिशन नारायण दहिफळे	290
81.	महिला सशक्तीकरण काळाची गरज	प्रा. जितेंद्र बाबुराव शेजवळ	294
82.	भारतातीलमहिला सबलीकरण	प्रा. निकम रमेश जगन्नाथ	298
83.	स्वराज्य संवर्धनातील महाराणी ताराबाई यांचे योगदान	प्रा. डॉ. बब्रुवान केरबाजी मोरे	301
84.	महिला सक्षमीकरणाचे साहित्यात उमटलेले प्रतिबिंब	प्रा.डॉ.वनमाला लोंढे	304
85.	महिला सक्षमीकरणात विविध शासकीय योजनाचे योगदान	प्रा. डॉ. कारीकंटे जी. आर.	307
86.	स्त्रीसबलीकरणाचे उद्गाते : महात्मा बसवेश्वर	डॉ.सुवर्णा उमाकांत टेंकाळे	309

सर्वसमावेशक भारतीय महिला सबलिकरण : एक दृष्टीक्षेप

प्रा. डॉ. रवींद्र बापुराव शेंडे
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा जि. चंद्रपूर (महा.), पिन. ४४२९०७

...श:

भारतीय अर्थव्यवस्थेची अक्षतिपूर्ती हानी नष्ट करण्यासाठी किंवा बंद करण्यासाठी महिलांचे सबलीकरण खुप-खुप आवश्यक आहे. कारण आज मोठ्या प्रमाणावर स्त्री श्रमशक्ती इच्छा असतांनाही वाया जात आहे सबलीकरणाचा अभाव असल्यामुळे तिच्या कार्यावर मर्यादा आल्या आहे, त्यामुळे देशाची अक्षतिपूर्ती हानी ...यासाठी त्यात उपाय योजना होणे आवश्यक आहे. २०११ च्या १५ व्या जनगणनेत पुरूषापेक्षा स्त्रीयांचे ...निम्यापेक्षा थोडे कमी आहे. स्त्री–पुरूष प्रमाणातही मोठा बिघाड व ०–६ वयोगटातील स्त्री–पुरूष प्रमाणात ...फरक अजुनही कायम आहे. कुटूंबात स्त्रीचे गौण स्थान, कृषी व त्यावर आधारीत मोठे काम व मालकीहक्क ..., स्त्री–श्रमाला अजुनही योग्य समाजमान्य मोबदला नाही, स्त्रीयांवर अत्याचार मोठा व शिक्षेचे प्रमाण ..., कामाच्या ठिकाणी अपूर्ण सुरक्षितता, हुंडा व चुकिच्या प्रथा परंपरांमध्ये स्त्रीयांची फजिती, कुटूंब नियोजनात ... अल्प मत, आर्थिक व्यवहार नाममात्र हाताळण्याची सोय, राजकीय प्रश्न सोडविण्याचे नाममात्र स्वातंत्र, ...गणी व विशेषीकरणात स्त्रीयांचा अपर्याप्त वापर, स्त्रीश्रमशक्ती व उपभोक्ता यात बिघाड, स्त्रीआरोग्य ...च्या अपूऱ्या सोयी, स्त्रीमजूर संघटनांचा अभाव, प्रथा, परंपरेचे अजूनही थैमान, नवीन दृष्टीकोनचा अभाव, ... स्त्रीयांच्या सबलिकरणाचा विचार सुरू होऊन काही काळ टिकतो व संपतो परंतु यात निरंतरता पूर्ण ...करणापर्यंत टिकणे आवश्यक आहे.

... कार्यातील चिकाटी, सचोटी, विश्वासूपणा, जबाबदारीची जाणीव नियमितपणा इत्यादी नैतिक गुण स्त्रीयांमध्ये ...मुळे त्यांच्या श्रमशक्तीचा वापर होणे देशाच्या पूर्ण विकसीतपणासाठी आवश्यक आहे. सबळ कायद्याबरोबरच ...साध्या उपायाद्वारे स्त्री–सक्षमीकरणाची कक्षा मजबूत होणारी आहे. उदा. घरासमोर लाईट लावल्यानंतर त्याचा ... स्वत:लाही व रस्त्यावरून जाणाऱ्या वाटसरूंना होतो अगदी त्याचप्रमाणे घरच्या, समाजातील वडीलधारी तसेच ... वयोगटाच्या पुरूषमंडळीकडून स्त्रीश्रमशक्तीचा आदर झाल्यास व इतर आवश्यक बदल झाल्यास प्रचंड क्षमता ... वाढून सर्वसमावेशक विकासाला खरी गती मिळणारी आहे. याच वेळी स्त्रीने स्वत: तयार केलेली बंधने ...टाकणे किंवा फेकून देणे आवश्यक आहे. मातृदेव भव, पितृदेव भव, आचार्यदेव भव, अतिथीदेव भव यापैकी ... भव याला प्रथम आदरणाचे स्थान स्त्री–पुरूषांनी एकत्र देणे आवश्यक आहे.

...शब्द
...लैंगिक हिंसा, सर्वसमावेशक स्त्री विकास, मानसिक विकास, समावेशी शिक्षण, सर्वसमावेशक संस्कृती, ...पूर्ती हानी.

... संशोधन साहित्याचा आढावा

... जयश्री सरोदे यांनी आपल्या शोधनिबंधात "स्त्री–एक आदर्श व्यवस्थापक असल्यामुळे ती भावनिकदृष्ट्या ...खचत नाही असे सांगीतले आहे". युगंधरा टोपरे यांनी आपल्या शोधनिबंधातअर्थव्यवस्थेतील प्राथमिक ...ते उद्योग आणि सेवाक्षेत्रापर्यंत महिलांचा सहभाग वाढत असल्याचे सांगीतले आहे. पंडीत जवाहरलाल

नेहरूच्या मते "You can tell the condition of a nation by looking at the status of its women ?" अमर्त्य सेन म्हणतात की "जगाच्या प्रगतीपासून दूर असणाऱ्या लक्षावधी स्त्रीया आहेत आ त्यामध्ये भारतातील स्त्रीया जास्त आहे".

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये

१) भारतीय लोकसंख्येतील स्त्री लोकसंख्येचा अभ्यास करणे.

२) स्त्री–पुरूष समानता काळाची गरज याचा अभ्यास करणे.

३) केवळ नोकरीत झेप घेणे एवढेच महिलांच्या दृष्टिने क्षेत्र आहे असे नाही याचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहीते

१) सर्वसमावेशीविकासाकरीता स्त्री–पुरूष दोनही एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहे.

अभ्यासपद्धती

या शोधनिबंधासाठी प्रामुख्याने वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन पध्दतीचा वापर केला आणि माहि संकलणासाठी दुय्यम साधनसामुग्रीचा आधार घेतला आहे.

शोधनिबंधाचे विश्लेषण

"व्हिनेसा ग्रिफन यांच्या मते" स्त्री सक्षमीकरण म्हणजे स्त्रीच्या अंगी निर्णय घेण्याची, नियंत्रण करण्याची संघटीत करण्याची क्षमता निर्माण करणे, कृतीशील कार्यक्रम घडवून आणणे, लोकसंपर्क, संस्थासंपर्क, आर्थि व्यवहार इत्यादी करण्याची क्षमता व आवड निर्माण होणे होय.

(१) भारतीय स्त्री –लोकसंख्येची वैशीष्ट्ये (२०११ च्या जनगणनेनुसार)–

अ. क्र.	घटक	विवरण
१	महिलालोकसंख्या	५६, ६४, ६९, १७४ (४८.४६%)
२	स्त्री–पुरूष प्रमाण	९४० : १०००
३	महिला सरासरी आर्युमान	६४.२ वर्ष (पुरूषापेक्षा थोडे अधिक)
४	महिला साक्षरता	६५.४६%
५	स्त्री–पुरूष प्रमाण (०–६)	९१४ : १०००

२०११ च्या १५ व्या जनगणनेतून लक्षात येते की महिला लोकसंख्या पुरूष लोकसंख्येपेक्षा कमी आ (पुरूष ५१.५४% आणि महिला ४८.४६%) त्यामुळेच स्त्री–पुरूष प्रमाण मोठ्या प्रमाणात बिघडले प्रमाण मिळतात. त्याहून अधिक म्हणजे ०–०६ वयोगटातील स्त्री–पुरूष प्रमाण भायनक बिघडले आहे (९१४ : १००० त्यासाठी She for he अशा कार्यक्रमाची जोड देणे आवश्यक आहे. महिला साक्षरतेचे प्रमाण कमी असणे निकृष्ट वैशिष्ट्ये आपल्या भारतीय लोकसंख्येत समाविष्ट असलेले दिसते यासाठी खास नियोजन व अंमलबजाव होणे आवश्यक आहे. पुरूषांपेक्षा स्त्रीचे सरासरी आर्युर्मान थोडे अधिक असले तरी स्त्री–आरोग्य सुविधांमध्ये सुविधा देणे आवश्यक असलेले निदर्शनास येते.

Scanned with OKEN Scanner

विकासाकरीता वेगवेगळ्या घटकाची मदत होत असली तरी लोकसंख्या हा घटक अतिशय आणि लोकसंख्येमधिल स्त्री लोकसंख्या हा घटक अतिषय महत्वाचा आहे. एक स्त्री साक्षर झाल्यास र बनते, समाज प्रगतशिल बनते. त्यामुळे महिला लोकसंख्येत दुरूस्तीकरणासाठी मोठ्या संधी आहे. त्या ओळखणे खुप–खुप आवश्यक आहे. त्यामधूनच अतिरिक्त लोकसंख्या नष्ट होऊन पर्याप्त लोकसंख्या तपणे तयार होईल यासाठी स्त्री–लोकसंख्येकडे खास लक्ष देणे आवश्यक आहे. २०२१ च्या जनगणनेमध्ये लोकसंख्येची चांगली वैशिष्ट्ये तयार झाल्यास देशासाठी व सर्वांसाठी आनंदाची गोष्ट ठरेल, एकूणच इतर करणाबरोबर प्रथमत: महिला लोकसंख्येकडे महिला सबलीकरणासाठी लक्ष देणे अतिआवश्यक आहे.

स्त्री –पुरूष समानता कठिण परंतु शक्य

भारतात स्वातंत्र्यपूर्व काळात विसाव्या शतकाच्या प्रारंभी अनेक समाजसुधारकांनी स्त्रीयांच्या सक्षमीकरणात चे योगदान दिले आहे. राजा राजमोहन रॉय यांनी खरी स्त्री मुक्तीच्या कार्याची सुरूवात केली. त्यानंतर महात्मा सावित्रीबाई फुले, डॉ. आंबेडकर, महात्मा गांधी, रमाबाई रानडे यांनी स्त्रीयांना सक्षम बनविण्यासाठी समाजात ना पुरूषांच्या बरोबरीने स्थान व दर्जा मिळवून देण्यसाठी अथम परिश्रम घेतले त्यांचा फायदा स्त्रीयांनी घेतला तरी बऱ्हाचशा स्त्रीया प्रगतीपासून दूर आहे. त्यांना मुख्य प्रवाहात आणणे आवश्यक आहे.

समाजाच्या निर्मितीत स्त्री–पुरूष यांचा समान सहभाग आहे. समाजाच्या प्रगतीच्या संदर्भात आंबेडकर तात, कोणत्याही समाजाची प्रगती ही त्या समाजातील स्त्रीयांच्या प्रगतीशिवाय समाज व राष्ट्राची प्रगती होणे ही यप्राय बाब आहे. स्त्री ही समाजाचा आधार आहे. जात, वर्ण आणि पुरूषसत्ता हे तीन स्त्रीचे शोषण करतात बदल होणे आवश्यक आहे, यातूनच स्त्री–पुरूष समानतेचे प्रवेशद्वार तयार होईल आणि बळकटी येईल.

भारतात संविधात्मक तरतूदी अमलात आहे. उदा. (अ) कलम १४ (ब) कलम १५ (क) कलम – १५ (ड) म – १६(२) (इ) कलम – ३९ (क) (ई) कलम – ३६ (घ) (फ) कलम – ३९ (ड) (ग) कलम – ४२ (ह) म – ३२५ या सर्व संविधानात्मक तरतुदींमुळे स्त्रीयांच्या जीवनात सकारात्मक बदल घडून येत असल्याचे दिसून ७३ आणि ७४ व्या घटनादुरूस्तीने पंचायतराज व्यवस्थेने अधिक व्यापकता स्त्री–पुरूषांसाठी उपलब्ध करून ली आहे. स्त्री–पुरूष समानतेमुळे देशातील साक्षरता वाढत आहे, स्त्री–पुरूष प्रमाणातील मोठा फरक कमी–कमी जात आहे. शेती ते उद्योग आणि सेवा क्षेत्रामध्ये स्त्रीचीकार्यकुशलता वाढत जात आहे , असे अनेक अनुकुल तयार होईल.

एकुणच भारताच्या संविधानाने दिलेल्या अधिकारामुळे निश्चितच स्त्री–पुरूष समानतेवर अनुकूल बदल ला पहायला मिळत आहे. स्त्री पंतप्रधान, स्त्री राष्ट्रपती, स्त्री वित्तमंत्री, स्त्री संरक्षणमंत्री अशा एक तथा अनेक र पोहचली त्यामुळे हा प्रश्न कठिन असला तरी शक्य आहे तसेच काळाची गरज आहे.

महिला कार्यक्षेत्र व त्याची व्याप्ती – नवउपक्रमशीलता

'चुल आणि मूल' ही जूनी व्याप्ती बदलून नोकरीच्या पुढेही महिलांचे कार्यक्षेत्र वाढणे अपेक्षित आहे. काही नोकरी न करता स्वताचा गृहउद्योग करीत आहे. गुंतवणूक, धोका, आव्हाने उद्योगात मोठे असले तरी स्त्री, ते उद्योग व सेवाक्षेत्रातही कृतीशील झाली आहे. ग्रामीण स्त्रीयांचे स्त्री–उद्योजक स्वरूप व शहरी स्त्रीयांचे स्त्री क स्वरूप भिन्न असले तरी नोकरीव्यतीरिक्त महिला कार्यक्षेत्र वाढत जात आहे, ही सर्वांसाठी आनंदाची गोष्ट

जन्मत: काही बाबी नैसर्गिकरित्या स्त्रीयांना अधिक मिळाल्या आहे,स्त्री प्रत्येकवेळी त्याचा वापर करतांना आहे. उदा. भावनिकता, त्याचा वापर ती चांगला करून भावनिकदृष्ट्या ती कुठेच गुंतत नाही, त्यामुळे तीच्या त्राची व्याप्ती सहज वाढत जातांना दिसते. चांगल्या व्यवस्थापनाची कला स्त्रीकडे व त्यातील धोके कमी

करण्याची क्षमताही तीच्याकडे असल्यामुळे नोकरी व्यक्तिरिक्त उद्योधंद्यांमध्ये स्त्रीची व्याप्ती अनेकपट वाढत आहे. परंतु असणाऱ्या चुकिच्या प्रथा–परंपरांमुळे स्त्रीची दालने हळूहळू मोकळे होत आहे ती बंधन समाजाने दिल्यास तीच्या कार्यक्षेत्राच्या व्याप्ती अगणिक वाढ होणारी आहे.

भारतीय दुरदर्शन उद्योग, ट्रॅक्टर उत्पादन, वर्तमानपत्र, इंजिनिअरिंग कंपनी, अन्न व शीतपेय कंपनी, बॅक, सौंदर्य प्रसाधने, बायोटेक्नॉलाजी, रिअल इस्टेट, शैक्षणिक, ट्रॅव्हल्स इत्यादी सर्व क्षेत्रात स्त्रीचे कार्यक्षेत्र बनले आहे. मेहनत, उपक्रमशिलता, सचोटी, चिकाटी अशा गुणामुळे सर्वोच्च पुरस्काराच्या मानकरीही महिला आहे.

गरज भासल्यास स्त्री–शक्तीच्या हानीच्या क्षतीपूर्तीसाठी शासनाने विविध अनुदाने दिल्यास तिचे कार्य विस्तृत होणारे आहे. लिगात्मक असमानतेत घट, शैक्षणिक सुविधाद्वारे सशक्तीकरण, ॲनिमियाग्रस्त स्त्री प्रमाणात घट, साक्षरतेतील लिगात्मक तफावत घटविणे, समावेशक सुविधेत वाढ, लिगअनुपातात वाढ, स योजनांच्या लाभामध्ये ३३% प्रतिशत स्त्रीचा वाटा असतील, या सर्व उद्दिष्टांचा समावेश ११ व्या पंच योजनेत असल्यामुळे महिलांचे कार्यक्षेत्र विस्तृत बनण्यास अधिक मदत झाली आहे, एकूणच महिलांच्या कार्य व्याप्ती नवउपक्रमशीलशीतेवर आधारित आहे.

गृहीताची पडताळणी

स्त्री आणि पुरूष जन्मत: निसर्गतहा समान आहेत. वर्तमान काळात आणि पूर्वीही पुरूषांपेक्षा स्त्री कमजोर स्थान मिळाले असल्यामुळे समाजाची विशेष प्रगती झाली नाही, हे सर्वानांच मान्य आहे. कायद्याने प्रमाणात स्त्री–पुरूष असमानता दूर करण्याचा प्रयत्न झाला असला तरी मानसिक विकास न झाल्यामुळे स्त्री- असमानता पहायला मिळत आहे, यातुन एक चांगला प्रवाह असा निर्माण करतायेतो की स्त्रीयांचे पहिल्या व क्रमांकता दूसरे स्थान असले तरी महत्व सारखेच मान्य करावे आणि पुरूषांचा क्रमांक दूसरा लागला तरीही स्थान तेवढेच महत्वाचे राहील. एकूण स्त्री–पूरूष यांचा क्रमांक मागेपुढे असला तरी स्त्री मदती शिवाय पु विकास शक्य नाही आणि पुरूष मदतीशिवाय स्त्रीविकास शक्य नाही आणि सर्वसमावेशी विकास एकमे सार्थक मदतीशीवाय शक्य नसल्यामुळे विकासामध्ये स्त्री–पुरूष एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहे हे मोजक्या विवेचनाच्या आधारे सिध्द होते म्हणजेच खरे ठरते.

विषयासंदर्भात निष्कर्ष –

(१) जागतिकीकरणामुळे सर्वच देशात एकाच प्रकारची अर्थव्यवस्था स्विकारण्यात आली असल्यामुळे स्त्री संधीत वाढझाल्याची दिसून येते, परंतु भारतात त्याचा विशेष वापर झालेला नाही.

(२) केंद्र व राज्य सरकार स्त्री सबलीकरणाबाबत सबळता घोषित करित असले तरी पुन्हा वास्तव तपासून पाह गरज आहे.

(३) स्त्री पुरूषापेक्षा बुध्दीने व कर्माने कुठेही कमी नाही तरी अजुनही स्त्रीयांना बरीच वाटचाल करावयाची अ दिसून येते.

(४) स्त्रीयांची नोकरी ही पूरक नोकरी समजल्या जात असल्यामुळे स्त्रीयांना नोकरीत प्राध्यान्य मिळत नसलेले येते.

(५) स्त्रीयांना गुणवत्तपूर्ण आरोग्यसुविधा व अन्य सुविधा मिळत नसल्यामुळे स्त्रीश्रमशक्ती वाया जात अ निदर्शनास येते.

(१) भामरे संजय व्ही., 'महिलांचे सामाजिक सांस्कृतिक योगदान', अर्थव पब्लिकेशन, जळगाव, २०१३.

(२) मृणाली एम. यु., महिला स्वयंसहाय्यता बचत गट, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे, २०१२

(३) शिंदे अशोकराव, 'सरकार महाराष्ट्रातील तेजस्वी स्त्री रत्ने, पुणे

(४) पाटील हेमलता, 'स्त्री आर्थिक व सामाजिक स्थिती' गोदा प्रकाशन, औरंगाबाद, २००९

(५) पाटील लीला, 'भारतीय स्त्रीजीवन' मेघना पब्लिशिंग हाऊस, कोल्हापूर, १९८८

(६) पाटील शोभा, 'स्त्रीवादी विचार आणि समीक्षेचा मागोवा', स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे, २००७

(७) Dicarson Michael, 'Discriminatary attituds towards the female mobility, Economic and political weekly Vol, LIV No. – 9, 2019

(८)John Mary, 'The Women Question' Economics and Political weekly VOL LIT No. – 50, 2017

(९) अर्थसंवाद, मराठी अर्थशास्त्र परिषद, त्रैमासिक, जाने – मार्च २०२०, खंड ४३, अंक ४

Scanned with OKEN Scanner